Gönderim Tarihi: 16.03.2021

Kabul Tarihi: 03.05.2021

BALKANLARDAN VAN'A BUXTON KARDEŞLER VE BALKAN KOMİTESİ¹

Buxton Brothers and the Balkan Committee from the Balkans to Van

Nurullah NEHİR

Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
nnehir@mehmetakif.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3091-5901

Hüseyin BULUT

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
hbulut@erzincan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9158-2883

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Berlin Antlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Antlaşmanın 23. maddesi ile Makedonya'da ıslahat programının uygulanacağı kayıt altına alınmıştır. Bu ıslahat programının tatbiki sürecinde İngiliz Sivil Toplum Kuruluşu "Balkan Komitesi" ve bu komite üyeleri İngiliz Milletvekili Noel Buxton ve kardeşi Balkan coğrafyasını gezerek bu bölgedeki ulusların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaları yönünde çalışmalar yapmışlardır. Balkanlar'ın 1913'de Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasından sonra Avam Kamarasında Avrupalı Devletlerin temsilcileri ve Ermeni delegasyonunun katılımıyla yapılan toplantı sonucu ismini "Ermeni Komitesi" olarak değiştiren Balkan Komitesi, yeni çalışma alanı olarak Doğu Anadolu'yu seçmiş, Ermeni meselesi ile ilgilenmeye başlamıştır. İngiliz Milletvekili ve Ermeni Komitesi üyesi Noel Buxton ve kardeşi yine Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi uyarınca Doğu Anadolu'da yapılması öngörülen Ermeni ıslahatı faaliyetlerini gözlemlemek için 1913 yılının Ekim ayında Van'a bir seyahat düzenlemişlerdir. Bu çalışmamızda kendisi de Balkan kökenli olan Van Valisi Hasan Tahsin Bey'in Buxton kardeşlerin Van'a yaptıkları bu seyahate tepkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Buxton Kardeşler, Van, Ermeni Meselesi

Abstract

The Ottoman-Russian War of 1877-78 ended with the Berlin Agreement. With the 23rd article of the treaty, it was recorded that the reform program would be implemented in Macedonia. During the implementation of this reform program, the British Civil Society Organization "Balkan Committee" and the members of this committee, British Deputy Noel Buxton and his brother, traveled the Balkan geography and worked for the revolt of the nations in this region against the Ottoman Empire. After the Balkans fell from the hands of the Ottoman Empire in 1913, the Balkan Committee, which changed its name to the "Armenian Committee" as a result of the meeting held in the House of Commons with the participation of the representatives of the European States and the Armenian delegation,

¹ Bu çalışma 7-10 Aralık 2016 tarihleri arasında düzenlenen "Uluslararası 1.Dünya Savaşı (Türk-İngiliz Penceresi)" isimli sempozyumda sunulan "Balkanlar'dan Van'a Buxton Kardeşler ve Balkan Komitesi" isimli çalışmanın genişletilmiş şeklidir.

chose Eastern Anatolia as its new field of work and started to deal with the Armenian issue. British Deputy and Armenian Committee member Noel Buxton and his brother arranged a trip to Van in October 1913 to observe the Armenian reform activities envisaged to be carried out in Eastern Anatolia in accordance with Article 61 of the Berlin Treaty. In this study, the reactions of Van Governor Hasan Tahsin Bey, who is also of Balkan origin, to this trip of the Buxton brothers, were discussed.

Keywords: Buxton Brothers, Van, Armenian issue

1. GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından ve İngiltere, Rusya, Fransa bloku ile Almanya ve Avusturya-Macaristan ittifakı arasındaki çatışmaların başlamasından yaklaşık üç ay sonra, 15 Ekim 1914 tarihinde Avrupa kamuoyu Bükreş'te Romanya Kralı I.Carol'un cenaze töreninde işlenen bir suikastle sarsıldı. Suikaste uğrayanlar İngiliz milletvekilleri Noel Buxton ve kardeşi Charles Buxton iken, suikast zanlısı ise Hasan Tahsin takma adını kullanan ve üzerinden Paschal Assam adına düzenlenmiş bir pasaport çıkan Osman Nevres isimli bir Türk idi. Osman Nevres'in tek faili olduğu bu suikast girişimi başarılı olamamış, Charles Buxton göğsünden, Noel Buxton çene kemiğinden vurulmuş ve olaydan yaralı olarak kurtulmuşlardır. Suikast girişiminden sonra Buxton kardeşler hemen hastaneye kaldırılmış ve tedavi altına alınmışlardır. Suikastten yaralı kurtulan Buxton kardeşler hastanedeki tedavilerinin ardından kısa sürede taburcu edilmişlerdir. Suikast girişiminin faili Osman Nevres, 1915'te mahkeme tarafından 5 yıl hapis cezasına çarptırılmış, 1916 yılında Türk ordusunun Bükreş'e girmesinin ardından serbest kalmıştır. Osman Nevres, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'i işgali sırasında Yunanlılar tarafından şehit edilmiştir. Tüm dünyayı etkileyen bir savaşın yaşandığı, tarafların bu savaşta yanlarında katılacak yeni müttefikler aradıkları ve Osmanlı Devleti'nin de savaşa fiilen katılmak üzere olduğu bir sırada, savaşın en önemli taraflarından biri olan İngiltere'nin iki milletvekiline, tarafsız bir devletin sınırları içinde ve diğer tarafsız devletin bir vatandaşı tarafından yapılan bu suikastın, hangi sebeple ve kimler tarafından tertiplendiği konusunda herkesin kafası karışmış ve bu suikast hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Suikastin faili olan Osman Nevres'in Rumen polisinin tüm çabalarına karşın sorgulama sırasında ne suikast hakkında ne de kendi kimliği hakkında açıklayıcı herhangi bir bilgi vermemesi, Avrupa kamuoyundaki kafa karışıklığını iyice artırmış ve olayın arka planının anlaşılmasına engel olmuştur. Suikast hakkında bilgi veren dönemin basınında da durum pek farklı değildir. Avrupa'daki büyük ülkeler ve özellikle İngiltere basını, faili bir Osmanlı vatandaşı olan bu suikast olayını, Osmanlı Devleti aleyhine ya da lehine herhangi bir yorum yapmadan sadece haber olarak vermişlerdir. Avrupa basınının bu tür bir yaklaşım sergilemesi, savaşan Avrupa devletlerinin genelde müttefik adayı olan tüm

ülkeleri, özelde de Osmanlı'yı töhmet altında bırakmaktan ve alenen suçlu ilan etmekten çekinmeleriyle açıklanabilir. Suikastın ardından Bulgar basınında ise daha rahat ifadeler içeren haberler ve yorumlar çıkmıştır. Sofya sefareti maslahatgüzarı Mustafa Celaleddin Bey'in İstanbul'a gönderdiği bir rapordan anlaşıldığına göre, Bulgaristan'daki bazı hükümet yanlısı gazetelerde Buxton kardeşler hakkında olumlu yazılar bulunduğu gibi Osmanlı hükümetini gücendirmemek için Osmanlı Devleti aleyhine yazılar da bulunmamaktaydı. Bazı muhalif Bulgar gazeteleri, olayın faili olarak Osmanlı Devletinden ziyade bir Jöntürk ajanının suikastı gerçekleştirmiş olabileceğini yazmış, Rus yanlısı gazeteler ise olayın sorumluluğunu doğrudan İttihat ve Terakki Fırkası'na ve Osmanlı hükümetine yüklemişlerdir. Bazı gazetelerde ise eski Bulgar başbakanları Geshov ve Danev'in görüşleri aktarılmış, bunların suikastten Osmanlı hükümetini sorumlu tuttukları, bu olayı Saraybosna suikastına benzettikleri ve suikastten dolayı İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni mutlaka cezalandıracağı yönünde beyanat verdikleri tarzında haberler çıkmıştır. Suikast hakkında Osmanlı basınında da bazı haberler çıkmış, özellikle Tasvir-i Efkar, olay için "Bir İslam Düşmanının Akibeti" başlığını atarak adeta Osmanlı kamuoyunun Buxton kardeşlere karşı olan olumsuz bakış açısını ön plana çıkarmıştır (Mehmetefendioğlu, 2008, s.2225; The Sunday Times (18 October 1914); BOA, HR.SYS, 2353,1 (4 Aralık 1914).

Avrupa kamuoyunu bir süre meşgul eden bu sansasyonel suikastın hedefleri olan Noel Buxton ve kardeşi Charles Buxton'un neden böyle bir suikaste maruz kaldıklarını anlamak, suikastın altında yatan sebepler hakkında fikir sahibi olmak ve suikastı tertipleyenlerin İttihat Terakki veya Teşkilat-ı Mahsusa olup olmadığını görebilmek için İngiltere'nin -Buxton kardeşlerin de aktif olarak içinde bulunduğu- 1903 yılında başlayan ve 1914 yılına kadar süren, Osmanlı Devleti'nin Balkan ve Doğu Anadolu coğrafyasını yakından ilgilendiren faaliyetlerini incelemek faydalı olacaktır.

2. BALKAN KOMİTESİ VE BUXTON KARDEŞLER

Osmanlı Devleti 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile beraber Doğu'da Ermeni ıslahatı, Batı'da da Makedonya Islahatı konularıyla karşı karşıya kalmıştır.(Karaca,1993) 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının Rusların galibiyetiyle sonuçlanmasının ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşmasıyla beraber Kosova ve Manastır'ı da kapsayan büyük bir Bulgaristan kuruldu.(Erim, 1953, s.390) Ancak Rusya'nın Balkanlarda etkin bir konuma girmesinden rahatsız olan İngiltere ve Avusturya, Berlin'de yeni bir konferans düzenleyerek antlaşma maddelerini yenilediler. Berlin'de alınan yeni kararlara göre Ayastefanos Antlaşmasıyla kurulan geniş

Bulgaristan küçültülmüş ve üç parçaya ayrılmıştır. Bu üç parçanın biri olan Makedonya ise Osmanlı idaresine bırakılmıştır. Osmanlı Devleti de sınırları içerisinde Selanik, Manastır, Kosova ve İşkodra vilayetlerini bulunduran Makedonya’da Berlin Antlaşmasının 23. Maddesi uyarınca ıslahatlar yapacağını taahhüt etmiştir.(Karal, 1987, s.77) Osmanlı Devleti bu taahhüdü ile kendi iç işlerini ilgilendiren meselelerde dış güçlerin baskısı altına girmiş ve egemenlik hakları zarar görmüştür.(Tuncer, 2009, s.176) 1897 yılında Avusturya ile Rusya arasında imzalanan antlaşmayla tarafların Balkanlarda belirli toprakları bölüşmeleri ve bir kısım toprakları da küçük Balkan devletlerine bırakmaları, Makedonya’daki çetecilik faaliyetlerinin başlangıcı olmuştur. Avusturya ve Rusya’nın paylaştığı topraklar dışında kalan bölgelerde, sınırlarını genişletmek isteyen küçük Balkan devletlerinin desteklediği çetelerden dolayı Balkanlarda sürekli bir kargaşa ortamı oluşmuştur.(Hacısalıhoğlu,2020, s.104) 1902 yılında ise Balkanlarda büyük bir ayaklanma çıkmış, bu ayaklanma sonucunda Sultan Abdülhamid ıslahatları uygulamak amacıyla Rumeli Müfettişliğini kurarak başına Hüseyin Hilmi Paşa’yı getirmiştir.(Tilbe, 2019, s.74) Ancak Rumeli Müfettişliğinin kurulması karışıklığın önüne geçememiştir. Sultan Abdülhamit 1903 yılında ise İngiltere ve Rusya’nın baskısı sonucunda Müerszteg ıslahat programını kabul etse de Balkanlarda ki karışıklık durmamış ve çetelerin faaliyetleri devam etmiştir.(Tokay, 1996, s.47) 1903 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki durumu pek iç acıcı görünmüyordu. Balkanlardaki durumun vahametinin farkına varan İngiltere, Balkanlardaki insiyatifini iyice sağlamlaştırmak için farklı stratejiler geliştirmiştir. İngiltere, 1903 yılında Balkan topraklarında yaşayan Hristiyan halkların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve bölgede İngiliz ulusal çıkarlarını savunacak politikalar üretmesi amacıyla *Balkan Komitesi*ni kurdu. Dönemin İngiliz aydınları tarafından kurulan bir sivil toplum kuruluşu görünümündeki bu oluşum İngiliz Devleti ve İngiliz İstihbaratı tarafından desteklenmekteydi. Noel Buxton ve Charles Buxton kardeşlerin aktif üyesi olduğu bu oluşum İngiliz Devletinin Balkan siyasetinin adeta yürütücüsü konumunda olmuştur (Mehmetefendioğlu, 2008, s.222; Yarcı, 2013, s.80-81). Üyelerinin çoğunluğunun İngiliz Liberal Partisi üyesi ya da bu partiye yakın kişilerden oluşan Balkan Komitesi’nin görünürdeki amacı Osmanlı Devleti’nin Avrupa’da kalan son topraklarındaki halklar için reformlar yapılmasını sağlamaktı. Balkan Komitesi, görünürdeki amacının altında ise farklı bir niyet gizlemekteydi. Türk düşmanlığıyla bilinen İngiltere Başbakanı William Ewart Gladstone’un yandaşlarından oluşan bu örgüt, asıl amacını Türklerin Avrupa ve Anadolu’dan uzaklaştırmak fikri üzerine kurgulamıştır (Kocatürk, 2015, s.785). Tüm siyasi hayatını Türk

düşmanlığı üzerine inşa eden William Ewart Gladstone'nun Osmanlı Devleti'nde dikkatini yoğunlaştırdığı noktalar ise Anadolu'daki Ermeniler ve Balkanlardaki Hristiyan unsurlar idi.(Karaca, 2011) William Ewart Gladstone'nun Osmanlı Devleti için takip ettiği yıkıcı politikanın bir yansıması olan Buxton kardeşler üstlendikleri misyon gereği Balkan Komitesi'nin dolayısıyla da İngiltere'nin Balkanlardaki temsilcileri olmuşlardır. Balkanların Osmanlı Devletinden kopuşuna uzanan bu süreçte oldukça aktif roller alan Buxton Kardeşler 1905'ten itibaren belirli aralıklarla Balkanlara giderek, İngiltere lehine çalışmalar yapmışlardır. Buxton kardeşlerin Balkanlardaki Osmanlı topraklarını ziyaretleri Osmanlı Devletini oldukça rahatsız etmiş, bu ziyaretler mümkün olduğunca kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. 1905 yılında Balkan Komitesi üyesi William Arthur Moore ve Charles Buxton tarafından gerçekleştirilen ilk Balkan gezisi esnasında, Buxton ve Moore önce Sofya'ya gidip, daha sonra diğer Balkan devletlerinin başkentlerini dolaşıp akabinde buralarda Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya temsilcileriyle görüşüp ve bu devletler arasında bir ittifak kurabilmek için Londra'da yine bu üç devletin katılımıyla bir sergi açılmasını teklif etmişlerdir. Aynı seyahat Rumen gazetesi Veçerna Posta gazetesi tarafından da yorumlanmış, bu seyahatle amaçlanan ittifakın, hem ticari hem de siyasi yönünün olduğu, üç ülkenin katılacağı böyle bir sergi düzenlenirse İngiliz halkının dikkatinin Balkan konusuna çekilebileceği ve böylece uzun zamandır devam eden Makedonya ve Edirne meselesinin çözüme kavuşabileceği belirtilmiştir (BOA, Y.A.HUS, 491 / 100 – 3 (17 Ağustos 1905) ; BOA, Y.A.HUS, 491 / 100 – 2 (19 Ağustos 1905)). Charles Buxton ve William Arthur Moore tarafından yapılan bu seyahat Osmanlı Devleti tarafından ise hiç de hoş karşılanmamıştır. Seyahatin en çok eleştirilen bir diğer yönü de Buxton ve Moore'un seyahat esnasında yanlarında refakatçi olarak Bulgar silahlı komitelerinin önde gelen liderlerinden Lodomir Dimitriyef'i almalarıydı. Buxton ve Moore'un seyahati sakıncalı olarak görüldüğünden, bu seyahat Sultan Abdülhamid adına çıkarılan bir iradeyle hemen yasaklanmış ve bu iradenin gereğinin de Sadaret tarafından yapılması istenmiştir (BOA, İ.HUS, 133 / 16 (8 Eylül 1905) ; BOA, BEO, 2662 / 199632 (10 Eylül 1905)). Buxton ve Moore'un seyahatinin Osmanlı Devleti tarafından yasaklanması üzerine, Buxton ve Moore Üsküp'te bulunan İngiliz Sefaret aracılığıyla İşkodra üzerinden ülkelerine dönmek istediklerini ve bunun için kendilerine mürur tezkeresi verilmesini Osmanlı Devletinden istemişlerdir. Bu talep üzerine çıkarılan bir irade ile Sadareten, Buxton ve Moore'un istediği iznin bir an evvel verilmesi ve bu kişilerin ülkeden uzaklaştırılması istenmiştir (BOA, İ.HUS, 133 / 47 (19 Eylül 1905)).

Makedonya’da yoğun bir şekilde devam eden Bulgar, Yunan ve Sırp örgütlerinin çetecilik faaliyetleri ve genel asayiş sorunu ile mücadele eden Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, 1906 yılının Eylül ayında Sadarete yazdığı bir yazıyla Noel Buxton’un Üsküp’teki İngiliz Sefareti aracılığıyla Üsküp, Pırlepe, Manastır, Ohri ve Kesriye şehirlerini kapsayan yeni bir gezi için müsaade istediğini, Noel Buxton’un Üsküp’te bulunduğu süre zarfında Bulgar tüccarlarla görüşüğünü, Sırp Konsolosuyla yaptığı görüşmede ise Sırplarla Bulgarların birleşmesi gerektiğini söylediğini, gitmek için izin istediği yerlerde de Osmanlı aleyhine zararlı faaliyetlerde bulunacağı ile ilgili kanaatini yazmıştır. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, yazısının devamında Noel Buxton’un müsaade istediği bu seyahatine ancak Osmanlı Devletinin tayin edeceği muhafızlar eşliğinde ve sadece Manastır ve Ohri şehirlerini kapsaması halinde izin verilmesini tavsiye etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa’nın bu tavsiyesi Sadaret tarafından dikkate alınmış, sırasıyla hem Hariciye Nezareti, hem de Sadaret, Hüseyin Hilmi Paşa’nın isteği doğrultusunda karar vererek Noel Buxton’un bu ikinci Balkan seyahatinde muhafızlar eşliğinde sadece Manastır ve Ohri’ye seyahat edebileceği yönünde karar vermiştir(BOA, BEO, 2912 / 218367 – 2 (15 Eylül 1906) ; BOA, BEO, 2912 / 218367 – 3 (15 Eylül 1906) ; BOA, BEO, 2912 / 218367 – 1 (18 Eylül 1906).

1907 yılında Osmanlı Devleti Rusya, Avusturya ve İngiltere’nin baskıları sonucu Makedonya’da yeni bir ıslahat programını uygulamaya koymuştur. Mali bir buhran içinde olmasına rağmen Osmanlı Devleti Avrupalı Devletlerin talep ettiği hapisaneler ıslahatını uygulamayı kabul etmiş, ayrıca adliye teşkilatında ve jandarma teşkilatında da yeni düzenlemelere gitmiştir. Ancak bu yeni ıslahatlar da sorunları çözmemiş ve var olan sorunları daha da derinleştirmiştir(Yarç, 2013, s.102-106).Osmanlı Devleti’nin Avrupalı Devletlerin isteğiyle uygulamaya koyduğu ıslahatlarla uğraşması, Noel Buxton ve Balkan Komitesi için yeterli olmamış ve Noel Buxton 1908 yılında Manastır’a yeni bir gezi düzenlemiştir. Bu üçüncü Balkan gezisi için önceden izin almadığı anlaşılan Noel Buxton’un gezi esnasındaki hareketlerinden endişe duyan Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, İngiltere’nin Selanik Başkonsolosu Harry H. Lamb’dan gezi hakkında bir açıklama istemiştir. Başkonsolos Harry H. Lamb konu hakkında daha önceden Hüseyin Hilmi Paşa ile kendisi arasında yapılan bir görüşmeyi işaret ettikten sonra Noel Buxton’un İngiltere Hariciye Nezaretine çağrılarak gezi esnasında ki hareketleri hakkında izahat istendiğini, kendisinin de herhangi bir muzır davranış sergilemediği yönünde ifadelerinin olduğunu belirtmiştir(BOA, TFR.I.KNS, 9 / 879 – 1 (24 Ocak 1908) ; BOA, TFR.I.KNS, 9 / 879 – 2 (24 Ocak 1908)).

1908 yılında İngiltere ile Rusya arasında yapılan Reval görüşmeleri ardından ilan edilen II. Meşrutiyet ile beraber Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton ile ittifatçıların arasındaki ilişkilerde de belirgin bir düzelme olmuş, hatta Noel Buxton ve ekibi İstanbul'a bir ziyaret bile düzenlemişlerdir. 31 Mart (13 Nisan 1909) vakasında da Noel Buxton tarafından desteklenen İttihatçılarla Balkan Komitesi arasındaki ilişkiler 1910 itibariyle tekrardan bozulmuştur (Mehmetefendioğlu, 1998, s.4). 1911 yılında Trablusgarb Savaşının kaybedilmesiyle beraber Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünün iyice ortaya çıkması, Balkan devletlerinin Osmanlı Devletine karşı savaşmaları fikrini iyice güçlendirmiştir. Rusya'nın öncülüğünde birleşen Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ devletlerinin Osmanlı devletine karşı bu ittifakı, Birinci Balkan Savaşı (1912) ile sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devletinin Balkan topraklarını kaybettiği bu savaştan çok kısa bir süre önce Noel Buxton, yanında bulunan yardımcısı Arthur G. Symonds ile beraber yeniden faaliyete geçerek Osmanlı Devletine yeni bir ıslahat programı sunmuştur. Rusya'nın bölgedeki etkinliğinden rahatsız olan Noel Buxton, savaş çıkmadan hemen önce yaptığı bu hareketle Rusya'nın bölgedeki etkinliğini İngiltere lehine çevirmek istemiştir. Noel Buxton'un Osmanlı Devletine sunduğu 24 Nisan 1912 tarihli ıslahat programına göre, Makedonya ve Arnavutluk'a bağımsızlık asla verilmemeli ve dış devletlerin etkilerinden uzak olması kaydıyla da birer İngiliz, Fransız ve Türk'ten oluşan iki ayrı komisyon kurularak Makedonya ve Arnavutluk'un idaresi ile görevlendirilmelidir. İngiltere adına da bu komisyona teklif edilen isim ise İngiliz şair ve yazar Robert Von Ranke Graves olmuştur.

Islahat teklifini inceleyen Dahiliye Nezareti, bu teklifi hemen reddetmiştir. O günlerde Resne'de bulunan Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'e telgraf çeken Dahiliye Nezareti Muhaberat Müdürlüğü, Hacı Adil Bey'den bu teklifte adı geçen Graves'in ağzından bu açıklamaların tekzip ettirilmesini istemiştir (BOA, DH.SYS, 19 / 6 – 3 (24 Nisan 1912) ; BOA, DH.SYS, 19 / 6 – 4 (24 Nisan 1912) ; BOA, DH.SYS, 19 / 6 – 2 (5 Mayıs 1912) ; BOA, DH.SYS, 19 / 6 – 1 (9 Mayıs 1912).

3. KONJONKTÜREL DEĞİŞİM: BALKAN KOMİTESİ'NİN ERMENİ KOMİTESİNE DÖNÜŞÜMÜ

Görüldüğü gibi Berlin Antlaşmasıyla (1878) başlayan Rumeli Müfettişliğiyle (1902) devam eden ve Balkan savaşlarıyla (1912-1913) biten Balkanların Osmanlı Devletinden kopuş sürecinde, Buxton kardeşler İngiltere adına önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. I. Balkan savaşının Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmesi sadece Balkanları etkileyen bir süreç

olmamıştır. Bu savaş Doğu Anadolu'daki Ermeniler tarafından bir fırsat olarak kabul edilmiştir. Ermenilerin 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından beri talep ettikleri ıslahat meselesi bu vesileyle tekrardan gündeme gelmiştir. I. Balkan Savaşı'nın sonunda toplanan Balkan Konferansı sırasında harekete geçen Van Ermeni Taşnak Komitesi, Avrupalı devletlerin Van konsoloslukları aracılığıyla Van'da Ermenilerin baskı altında tutulduklarına dair raporlar hazırlamışlardır.

Van Valisi Ahmed İzzet Bey'in bu raporların içeriğinin öğrenilmesi hususundaki talebi üzerine Hariciye Nezareti de Londra sefaretine bir yazı yazarak Van İngiltere konsolosunun belirtilen konu hakkında yazdığı raporun içeriğini öğrenmesini istemiştir (BOA.HR.SFR.(3). 700/5-8 (22 Ocak 1913)). Van Valisi Ahmed İzzet Bey'in şüphelerinin yersiz olmadığı kısa bir zaman sonra anlaşılmıştır. Londra Konferansı'nda görüşülecek konular hakkında İngiltere Devleti'nin görüşlerini belirten ve Balkan Komitesi tarafından kaleme alınan, içeriğinde Ege adaları, Epir, Osmanlı Trakyası, İşkodra Meselesi, Osmanlı Borçları ve Anadolu'daki Ermenilerin durumu gibi meseleler hakkında görüşler belirtilen ve katılımcı devletlere de bir nüshası verilen bir tavsiye mektubu Balkan Komitesi Sekreteri Arthur G. Symonds tarafından Osmanlı Devleti'nin Londra Sefaretine sunulmuştur. I. Balkan Savaşı'nın sonuçlarının tartışıldığı Londra Konferansında görüşülmesi için İngiltere Devleti adına verilen söz konusu tavsiye mektubunda Balkanlarla ilgili tüm maddelerin yanında Anadolu'daki Ermeniler hakkında bir görüş belirtilmesi, dikkat çekici bir detaydır. Anadolu'daki Ermenilerin güvenlik ve refahının sağlanmasının ancak Avrupalı valiler eliyle sağlanabileceğinin belirtildiği rapor ilerleyen günlerde artarak devam edecek olan Ermeni ıslahatı meselesinin habercisi olmuştur (BOA.HR.SFR.(3). 700/5-7 (31 Mart 1913); BOA.HR.SFR.(3). 700/5-20 (31 Mart 1913)).

Londra Konferansının devam ettiği günlerde 25 Nisan 1913 tarihinde İngiliz Avam Kamarasında bir toplantı yapılmıştır. Toplantının tek gündem maddesi ise Ermeni Sorunu olmuştur. Toplantıya İngiltere adına, J.Annan Bryce, Noel Buxton, Sir Edward Boyle, T.P. O'Connor, Arthur Ponsoby, Dr.V.H.Rutherford, Harold Spender, Aneurin Williams, Arthur G.Symonds, Fransa adına Robert de Caix, Almanya adına Dr. Johannes Lepsius, İsviçre adına M.Leopold Favre, Pastor Adolf Hofmann, M.Rene Caparede ile Ermeni Ulusal Delegasyonu adına Nubar Bogos Paşa ve H.N.Mosditchian katılmıştır. Toplantıya katılan delegeler ortak bir metne imza atarak alınan kararlar üzerinde mutabık kalmışlardır. Büyük devletlerin Dışişleri Bakanlıklarına da gönderilen ve 1895 Anadolu ıslahat reform

planının ön plana çıkarıldığı metinde Anadolu'daki Ermeniler için şu maddeler kabul edilmiştir:

- 1) Büyük güçlerin belirleyeceği Avrupalı bir yüksek komiserin Osmanlı Padişahının onayıyla atanması.
- 2) Büyük güçlerin temsilcilerinden oluşan daimi bir izleme ve denetleme komisyonu kurulması.
- 3) Vilayet meclislerinin eşit sayıda Ermeni ve Müslüman üyelerden oluşması
- 4) Yerel Jandarma ve Polis teşkilatının oluşturulması
- 5) Mağdur edilen köylülerin zararlarının tazmin edilmesi
- 6) Kürtlerin ve aşiretlerin kontrolü için tedbirler alınması

Avrupalı devletlerin temsilcileri ve Ermeni delegelerin ortak mutabakatıyla alınan söz konusu kararlar 28 Nisan 1913 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Ahmed Tevfik Paşa'ya sunulmuştur. Raporun sunulduğu tarihe kadar Balkan Komitesi Sekreteri olan Arthur G.Symonds, bu sefer Balkan Komitesi adına değil, söz konusu toplantıda teşekkül ettirilen Ermeni Komitesi adına raporu Londra Büyükelçisi Ahmed Tevfik Paşa'ya sunmuştur (BOA.HR.SFR.(3). 700/5-5 (25 Nisan 1913); BOA.HR.SFR.(3). 700/5-4 (28 Nisan 1913)).

Balkanların Osmanlı Devleti'nden koparılış sürecinde oldukça aktif rol oynayan Balkan Komitesi, bu görevini başarıyla bitirdikten sonra Osmanlı Devleti'nin bir başka problemlili coğrafyası olan Doğu Anadolu'ya Ermeni meselesi bahanesiyle girmek ve Balkanlarda üstlendiği rolü burada da uygulamak istemiştir. 1903 yılından beri Balkanların Osmanlı Devleti'nden koparılması için çalışan ve İngiliz Devleti tarafından açık bir şekilde desteklenen Balkan Komitesinin yukarıda belirtilen toplantıda ismini Ermeni Komitesi olarak değiştirmesi, İngiltere devletinin Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki yeni rotasını ve siyasetini açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Balkan Komitesinin kuruluşundan itibaren yürüttüğü faaliyetleri ve sürecin sonunda Ermeni Komitesine dönüşmesi, Osmanlı bürokrasisinin Buxton kardeşlere karşı nefret ve düşmanlık duyması için yeterli ve önemli sebepler olarak görünmektedir. Bu nefret ve düşmanlığı katmerleştiren gelişmeler ise 1913 yılının sonlarına doğru Balkanlardan yüzlerce kilometre ötede Doğu Anadolu coğrafyasında yaşanmıştır. 1913 yılının Nisan ayında Avam Kamarasında kurulan Ermeni Komitesinin doğal üyeleri olan Buxton kardeşler aynı yılın Ekim ayında Ermeni ıslahatı vesilesiyle Van Vilayeti'ne gelmişlerdir.

4. BUXTON KARDEŞLER, ERMENİ MESELESİ VE VAN VALİSİ HASAN TAHSİN BEY

Balkan Savaşlarının Osmanlı Devleti açısından büyük bir felaketle sonuçlanmasının ardından Osmanlı Devleti sosyal, ekonomik ve siyasi olarak sıkıntılı bir döneme girmiştir. Birinci Dünya Savaşının ayak seslerinin duyulduğu bir ortamda Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da Ermenilerin ıslahat talepleriyle karşılaşmıştır. 1912 yılında Eçmiyazin Katagikosu Keork tarafından başlatılan, I. Balkan Savaşı sonunda yukarıda izah edildiği şekliyle Avrupalı büyük devletlerin açık bir şekilde desteklediği Doğu Anadolu'daki Ermeniler için ıslahat yapmasını amaçlayan süreç 1914 yılının şubat ayında Yeniköy Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Bayur, 1951, s.108-136). Yeniköy Antlaşmasının imzalanmasından önce, Doğu Anadolu'da Ermeniler için nasıl bir ıslahat yapılacağıyla ilgili 1913 yılı içerisinde İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya arasında yapılan müzakereleri Osmanlı Devleti kaygıyla izlemiştir. Bu kaygının en önemli sebebi de Berlin Antlaşmasının 23. Maddesine istinaden büyük devletlerin dayattığı ıslahatlar sonucu elden çıkan Makedonya'dan sonra, Doğu Anadolu'nun da aynı şekilde elden çıkması korkusu olmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti ıslahat sözcüğüne bile temkinli yaklaşmıştır. Öyle ki Osmanlı Devleti Batılı devletlere böyle bir ıslahatı kendisinin yapacağı hakkında defalarca teminat vermesine rağmen, özellikle Ermeniler, uygulanacak bir ıslahat sürecinin mutlaka bir büyük devletin garantörlüğü altında olmasını istemişlerdir. Nihayetinde imzalanan antlaşma olan Yeniköy Antlaşması Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış, fakat bu antlaşma Birinci Dünya Savaşının çıkmasıyla 31 Aralık 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nce tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılmıştır.(Türkmen, 2003, s.73)

Yukarıda kısaca izah etmeye çalıştığımız üzere Ermenilerin nisbeten daha yoğun yaşadığı Doğu Anadolu'da durum bu şekildeydi. Tekrardan 1913 yılının sonlarına döndüğümüz zaman Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasında önemli bir yeri olan Buxton kardeşlerin yeni unvanları olan Ermeni komitesi üyeleri olarak Van'a geldiklerini görmekteyiz. Van o dönemde Kürt, Ermeni ve Türk nüfusun birlikte yaşadığı bir şehirdir. 1880'lerden beri Van'da var olan ve kaynağında etnik nedenler olan asayiş problemleri yüzünden 1913 yılında Van'da bir vali değişikliği yaşanmıştır. Vali Ahmet İzzet Paşa Van'da ki Türk, Ermeni ve Kürt nüfus arasında yaşanan problemleri çözemediği, olaylar karşısında yetersiz kaldığı gerekçesiyle görevden alınmıştır. Vali Ahmet İzzet Paşa'nın görevden alınmasıyla beraber yerine Beyoğlu Mutasarrıfı Hasan Tahsin Bey

vali olarak atanmıştır (BOA, İ.DH, 1498 / 44 – 1 (7 Nisan 1913).Hasan Tahsin Bey'in Van'a Vali olarak tayini ise tesadüf değildir. Çünkü Vali Hasan Tahsin Bey Makedonyalı bir bürokrattır ve Balkanların elden çıkışına kadar Balkanlarda mülki idareci olarak görev yapmıştır. Vali Hasan Tahsin Bey Balkanlarda 1897-1912 yılları arasında Pürsıçan ve Ağustos Nahiye Müdürlükleri, Yenice-i Vardar, Razlık, Gevgili, Florina, Kesendire ve Selanik kaymakamlıkları ile Drama Mutasarrıflığı görevlerinde bulunmuştur.(Şahin, 2015) Balkanlar'ın Avrupalı büyük devletlerin talebi üzerine uygulanmaya çalışılan bir ıslahat tecrübesi sonucunda elden çıkış sürecinin adeta canlı tanıklığını yapan Vali Hasan Tahsin Bey, Ermeni ıslahatının çokça konuşulduğu günlerde Osmanlı Devleti Van vilayetine vali olarak tayin edilmiştir.(Uzer:1999)

Makedonya ıslahatı esnasında Balkanlarda görev yapan Vali Hasan Tahsin Bey, Buxton kardeşlerle daha o yıllarda karşılaşmıştır. Buxton kardeşlerin Balkanlarda Makedonya ıslahatı sürecinde, İngiltere lehine yaptığı faaliyetlere bizzat şahit olan Vali Hasan Tahsin Bey, Ermenilerle ilgili yapılmak istenen ıslahat öncesi İngiltere adına Van'a gelen Buxton kardeşlerin seyahatini yakından takip etmiş ve kendileriyle de Van da bizzat görüşmüştür. 4 Ekim 1913 tarihinde İran üzerinden Van'a gelen Noel Buxton, o sırada Van'da bulunan Almanya'nın Rumiye ve Musul Konsolosluğu görevini yürüten Walter Holstein'le Ermeniler hakkında görüşmüştür. Holstein'in Van'daki Ermenilerin genel durumu hakkındaki olumlu fikirlerini eleştiren Noel Buxton bu fikirleri çok iyimser bulduğunu belirtmiştir. Noel Buxton aynı gün Ermeni okullarını ve bazı Ermeni liderlerini de ziyaret etmiş, kendisine neden burada olduğuna dair sorular sorulduğu zaman da bu bölge ile alakalı herhangi bir özel görevinin olmadığı cevabını vermiştir. Vali Hasan Tahsin Bey, Noel Buxton'un bu cevabıyla tatmin olmamıştır. Dahiliye Nezaretine telgraf çeken Vali Hasan Tahsin Bey, Noel Buxton'un İngiltere Parlamentosu adına Van'a geldiğinin kesin olduğunu, bu şahsın İngiliz basınına Ermeniler ve Van hakkında herhangi bir beyanat vermesi durumunda ise bu haberlerin yalanlanması için Londra Sefaretinin uyarılmasını istemiştir. Noel Buxton Van şehrindeki temaslarının ardından Erciş'e gitmek üzere buradan ayrılmış, ama Erciş'e değil, Akdamar adasına gitmiştir. Noel Buxton, refakatinde tıpkı 8 yıl önce Balkanlarda yaptığı gibi Ermeni çete liderleri Manukyan, İşhan ve Fahrısyen olduğu halde Ermeni Katagikos Zenik ile görüşmüştür. Bölgedeki Ermeni gazetesi Aşhadank gazetesi ise Noel Buxton'un Van'a gelişini haber yapmış, bölgedeki Ermenilerin durumunun Noel Buxton tarafından bizzat inceleneceğine dikkat çekmiştir. Noel Buxton Akdamar adasının ardından Erzurum'a doğru yola çıkacağını söylediği halde Erzurum'a geçmemiş,

Tiflis'e gitmiş ve oradan İngiltere'ye dönmüştür. Rusya'da ki bazı Osmanlı konsolosları ise daha sonra Hariciye Nezaretine Noel Buxton'un Van'da iken Ermenilerle yaptığı görüşmelerde Ermenilere bazı vaatlerde bulunduğu dair bilgiler vermişlerdir.

Noel Buxton'un Ermenilerle ilgili tutumunu başından beri ve dikkatle takip eden Vali Hasan Tahsin Bey, Noel Buxton'un İngiliz basınına vereceği olumsuz beyanatların önlenmesi hususunda ki ısrarını sürdürmüş, bu konuda Dahiliye Nezaretini tekrardan uyarmıştır. Bu uyarıdan hemen sonra Tiflis'te bulunan Noel Buxton, Dahiliye Nazırı Talat Bey'e bir telgraf çekmiştir. Noel Buxton telgrafında Van'da bazı Kürtlerin yerel yönetim tarafından Ermenilerin evlerine iskan edildiklerini belirtmiştir. Bu telgraf, Vali Hasan Tahsin Bey'in Noel Buxton hakkında geçmiş tecrübelerine dayandırarak oluşturduğu öngörüsünü doğrulamıştır. Vali Hasan Tahsin Bey'in Noel Buxton'un bu telgrafı karşısında oldukça sinirlendiği anlaşılmaktadır. Önceki telgraflarına ek olarak Dahiliye Nezaretine gönderdiği yeni bir telgrafla Noel Buxton ve yaşanan olaylar hakkında samimi açıklamalar yapan Vali Hasan Tahsin Bey, Noel Buxton'u "çirkef" olarak nitelemiş, kendisine karşı içinde "bastırılmaz bir volkan patladığını" yazmıştır. Aynı telgrafta Noel Buxton'un The Times ve Daily News gazetelerine verdiği Osmanlı Devleti karşısı demeçlere karşın Londra sefaretinin bir tekzip bile yayınlamadığını, artık son çare olarak kendisinin çeşitli ajanslara tekzip metinleri gönderdiğini yazan Vali Hasan Tahsin Bey, bu konuda Dahiliye Nezaretinin düşüncelerinin ne yönde olduğunu da sormuştur. Dahiliye Nezareti bu telgrafa herhangi bir cevap vermemiştir. Bugünden baktığımızda işin en dikkat çekici tarafı ise bu konuda diplomatik bir yetkisi olmamasına rağmen, Van Valisi Hasan Tahsin Bey'in yaptığı girişimlere karşılık, bu meselede aktif rol alarak hükümeti zamanında haberdar etmesi gereken Hariciye Nezareti bürokrasisinin Noel Buxton'un Tebriz üzerinden Van'a geleceğini, seyahat gerçekleştikten ve Noel Buxton Tiflis'e döndükten sonra ve 24 gün gecikmeyle Dahiliye Nezaretine haber vermiş olmasıdır (BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 4 (4 Ekim 1913) ; BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 3 (4 Ekim 1913) ; BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 5 ve 6 (4 Ekim 1913) ; BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 7 (6 Ekim 1913) ; BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 8 (8 Ekim 1913) ; BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 9 (8 Ekim 1913) ; BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 2 (14 Ekim 1913) ; BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 10 (27 Ekim 1913) ; BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 11 (8 Ocak 1914) ; BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 12 (14 Ocak 1914).

Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk yurtdışı operasyonu olarak adlandırılan Buxton kardeşler suikastının perde arkasını Osman Nevres ile beraber

kimlerin bildiği ve planladığı günümüzde bile hala belirsizdir. Buxton kardeşlerin Balkan faaliyetlerinin mahiyetinin çok açık bir şekilde bilindiği halde, yine aynı Buxton kardeşlerin Van seyahatini seyahatten 24 gün sonra Dahiliye Nezaretine haber verebilen bir Osmanlı Hariciyesinin bağlı olduğu bürokratik bir yapının bu suikastı işleme olasılığı oldukça zayıf görünmektedir. Arşiv belgelerine dayanarak yaptığımız değerlendirmeler ise ancak bazı tahminlerde bulunmamıza yardımcı olmaktadır. Buxton kardeşler suikastının işlendiği 1914 Ekim ayına kadar en yakın tarih olan 1913 sonları ve 1914 başlarından itibaren Buxton kardeşlerin isimlerine hiçbir Osmanlı yazışmasında rastlanmamaktadır. Buxton kardeşlerle ilgili suikastten önceki son Osmanlı yazışmaları 1914 yılı başlarına ait olup bunlar da Vali Hasan Tahsin Bey'in yukarıda bahsettiğimiz telgraflarından ibarettir. Bu son yazışmalardan sonra Osmanlı bürokrasisi Buxton kardeşler hakkında bir sessizliğe bürünmektedir. Bu olağanüstü sessizlik kanaatimizce Buxton kardeşler hakkında birşeyler planlandığını düşündürmektedir. Buxton kardeşlerin Van seyahati esnasında dikkati çeken en önemli mevzulardan biri de Vali Hasan Tahsin Bey'in Dahiliye Nezaretine Buxton kardeşler hakkında çektiği telgrafların Dahiliye Nezareti tarafından cevaplanmamasıdır. Dahiliye Nezaretindeki teşkilatlanma ya da organizasyon sorunu Buxton kardeşler olayıyla beraber daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmış olmalıdır. Buxton kardeşlerin Van'a yaptıkları seyahatin ardından Osmanlı Devleti, güvenliğiyle alakalı iki önemli adım atmıştır. 30 Kasım 1913'te Teşkilatı Mahsusa kurulmuş, 21 Aralık 1913'te ise Dahiliye Nezareti teşkilat kanunu kapsamında Emniyet Umum Müdürlüğü yeniden yapılandırılmış İstihbarat ve Operasyonlar birimleri oluşturulmaya başlanmıştır. (Hanioğlu,2011,s.568-569; İpşirli,1993,s.414-416) Bu hamlelerin Osmanlı Devleti'nin kurumsal organizasyon sorunlarını tetkik edip gerekli adımları atması olarak değerlendirilebilir.

5. SONUÇ

Bu çalışma ile İngiliz Buxton kardeşlerin Van'da yaptıkları faaliyetlerin geçmişte Balkanlardaki faaliyetlerinin devamı olarak incelenmesi ve yaşanan sürecin bir bütün olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Balkanlar'ın Osmanlı Devleti'nden koparılış sürecinde önemli rol oynayan ve Rusya'ya karşı sahayı boş bırakmayan İngiltere'nin sivil toplum kuruluşu adı altında teşekkül ettirdiği *Balkan Komitesi*'nin görevini tamamladıktan sonra açık bir şekilde isim değiştirerek yeni bir görev için *Ermeni Komitesi* adını alması, İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini icra ederken politika değişikliğini gizleme ihtiyacı bile görmediğini göstermektedir. İngilizlerin, 1828-29 ve 1877-78 Osmanlı-Rus

savaşları ile Doğu Anadolu'daki Ermeniler üzerinde nüfuz edinen Rusların bulunduğu bir coğrafyada bu tür bir operasyona girişmesi dikkat çekicidir. Zira Balkanların İngiliz-Rus nüfuz mücadelesi sonucu Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması Osmanlı Devletini farklı bir coğrafyada aynı akıbet ile karşılaşma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Öte yandan önceden Balkanlar'da görev yapan ve Balkanların elden çıkışıyla beraber Anadolu'daki idari birimlere atanan ittihatçı mülki amirlerin geçmişte şahit oldukları olayların tekrarının bu kez de Doğu Anadolu'da sahnelenmesine karşı mücadeleleri ise takdire şayandır. Van Valisi Hasan Tahsin Bey'in Buxton kardeşlerin bölgedeki faaliyetlerine karşı aldığı pozisyon Doğu Anadolu'nun yeni bir Balkanlar olmasının önüne geçmiştir. Hasan Tahsin Bey'in Buxton kardeşler hakkındaki öngörülerinin eksiksiz bir şekilde doğru çıkması, ve gerekli istihbari önlemleri alması Buxton kardeşlerin bölgede istediklerini rahatça yapmalarını zorlaştırmıştır. Bu çalışma ile Balkanlar ve Doğu Anadolu gibi birbirinden uzak coğrafyaların yaşadığı benzer olaylar üzerine dikkat çekilerek bu olayların ardındaki emperyalist güçlerin varlığı irdelenmeye çalışılmıştır. Balkanlar'da yaşanan ıslahat süreçlerine şahit olan ittihatçı bürokratların bu olaylardan çıkardığı dersler ve Anadolu'nun emperyalist güçler tarafından Balkanlaştırılmak istenmesine karşı verdikleri mücadeleler dikkat çekilmek istenen bir diğer husustur.

6. KAYNAKLAR

- Bayur, Y.H. (1951). *Türk inkılabı tarihi, C.2 K.3*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuk ve siyasi tarih metinleri*. Ankara.
- Hacısalihioğlu, M. (2020). *Jöntürkler ve Makedonya sorunu (1890-1918)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Hanioğlu, M.Ş. (2011). Teşkilât-ı Mahsûsâ. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c.40, s.568-569.
- İpşirli, M. (1993). Dahiliye Nezareti. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c.8, s.414-416.
- Karaca, A. (1993). *Anadolu ıslahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*. Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Karaca, T. N. (2011). *İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlıyı yıkma planı-büyük oyun*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı tarihi, C.VIII*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mehmetefendioğlu, A. (1998) Balkan komitesinin bir mektubu. *Toplumsal tarih*, sy. 60.
- Mehmetefendioğlu, A. (2008). Silahçı Hasan Tahsin'den Osman Nevres'e İki Hasan Tahsin. *Toplumsal Tarih*, sy,185.
- Önder, Kocatürk (5-7 Ocak 2015). İkinci Meşrutiyet döneminde İngiltere'nin Ermeni meselesine yaklaşımı ve siyaseti (1908-1914). *19.-20.Yüzyıllarda*

Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar), c.2, sy.780-804.

Şahin, M. (2015). *Hasan Tahsin Uzer'in hayatı, idari ve siyasi faaliyetleri*. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

The Sunday Times, 18 October 1914

Tilbe, Ö. (2018). *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli umumi müfettişliği (1902-1908)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya

Tokay, G. (1996). *Makedonya sorunu-Jön Türk ihtilalinin kökenleri (1903-1908)*. Afa Yayınları, İstanbul.

Tuncer, H. (2009). *Osmanlı devleti ve büyük güçler (1815-1878)*. Kaynak Yayınları, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA).

BOA, BEO, 2912 / 218367 – 1

BOA, BEO, 2912 / 218367 – 2

BOA, BEO, 2912 / 218367 – 3

BOA, BEO, 2662 / 199632

BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 4

BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 3

BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 5 ve 6

BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 7

BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 8

BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 9

BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 2

BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 10

BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 11

BOA, DH.KMS, 12 / 5 – 12

BOA, DH.SYS, 19 / 6 – 1

BOA, DH.SYS, 19 / 6 – 2

BOA, DH.SYS, 19 / 6 – 3

BOA, DH.SYS, 19 / 6 – 4

BOA. HR.SFR.(3). 700/5-8

BOA. HR.SFR.(3). 700/5-7

BOA. HR.SFR.(3). 700/5-20

BOA. HR.SFR.(3). 700/5-5

BOA. HR.SFR.(3). 700/5-4

BOA, HR.SYS 2353-1

BOA, İ.DH, 1498 / 44 – 1

BOA, İ.HUS, 133 / 47

BOA, İ.HUS, 133 / 16

BOA, TFR.I.KNS, 9 / 879 – 1

BOA, TFR.I.KNS, 9 / 879 – 2

BOA, Y.A.HUS, 491 / 100 – 1

BOA, Y.A.HUS, 491 / 100 – 2

BOA, Y.A.HUS, 491 / 100 – 3

- Türkmen, Z. (2003). İttihat ve Terakki Hükûmetinin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği Projesi ve Uygulamaları (1913-1914): Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, s.9, sy.41-75.
- Uzer, H. T. (1999), *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yarcı, G. (2013). Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913). *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, c.4, s.1

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Öğr. Gör. Nurullah NEHİR, Makale Katkı Oranı: %60; Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin BULUT, Makale Katkı Oranı: %40.